

УСПАДКУВАННЯ F_1 ТА F_2 ГІБРИДАМИ КВАСОЛІ СТІЙКОСТІ ДО ФУЗАРІОЗУ ТА ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОДУКТИВНОСТІ

Лучна І.С., Петренкова В.П.
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН

Викладено результати вивчення успадкування F_1 та F_2 гібридами квасолі стійкості до фузаріозних кореневих гнилей, продуктивності рослини і кількості бобів на рослині. Встановлено складний характер успадкування ознаки стійкості до фузаріозу в F_1 і полігенний контроль в F_2 . Знайдено зв'язок між виділенням трансгресивних форм за ознаками кількості бобів з рослини і продуктивності насіння з рослини в F_2 і успадкуванням цих ознак в F_1 за типом наддомінування або часткового позитивного домінування.

Квасоля, селекція, гібриди, збудник, фузаріоз, продуктивність

В селекційних програмах підвищенню стійкості до хвороб та шкідників приділяється велика увага. Стратегія селекції заключається в доскональному вивченні і підборі вихідного матеріалу, визначенні його генетичної цінності і механізмів успадкування господарсько цінних ознак [1, 2]. Серед дослідників, які займаються селекцією на стійкість до хвороб, немає однозначного погляду на характер передачі та контролю ознак, що контролюють стійкість. Характер генетичного контролю стійкості до хвороб у більшості зернобобових культур вивчений недостатньо. Але дослідження по інших культурах у цьому напрямку дають підстави припустити, що концепція вертикальної та горизонтальної стійкості може бути з успіхом використана для розробки стратегічних цілей селекції [3]. Серед задач, які ставить перед собою селекціонер, стійкість до хвороб є лише однією із ознак майбутнього сорту, тому сорти, які створюються, повинні мати збалансований розвиток усіх елементів продуктивності і стійкості до хвороб, а не максимальне значення якоїсь окремої ознаки [4, 5, 6].

Польові дослідження проводили у науковій сівозміні Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН в умовах інфекційного розсадника. Агротехнічні прийоми та обліки ураженості рослин хворобами

загальноприйняті для культури [7, 8]. Показник фенотипового домінування h_r розраховували за формулою, запропонованою F. Petri та K. Frey (1966) [9]. Ступінь та частоту трансгресії визначали за методикою Воскресенської, Шпота [10]. Узагальнення отриманих даних проводили за допомогою стандартного пакету програми Microsoft Excel (ліцензійний № XJT36-B8T7W-9C3FV-9C9Y8-MJ226).

З метою вивчення особливостей успадкування стійкості до фузаріозу та окремих елементів продуктивності і створення вихідного матеріалу для селекції квасолі на стійкість до хвороб, в 2000 році проведено ряд прямих та обернених схрещувань з використанням трьох джерел стійкості до фузаріозу (Budai piaci, Gama, Універсальна 2) і зразків з середнім проявом ознаки стійкості до даної хвороби (Wachs Wunder Butter, Feher orias, Первомайська, Красноградська 5). З використанням показника ступеню домінантності встановлено характер успадкування ознак стійкості та окремих елементів структури урожаю F_1 гібридами квасолі в різних комбінаціях схрещувань (табл. 1).

Таблиця 1
Успадкування стійкості до фузаріозних кореневих гнилей та окремих елементів продуктивності F_1 гібридами квасолі, 2001 р.

Гібридні комбінації	Схема схрещування	Значення показника домінантності		
		стійкість до фузаріозу	продуктивність рослини, г	кількість бобів з рослини, шт.
Wachs Wunder Butter / Budai piaci	(RS/R)	-1,20	-0,67	0,28
Budai piaci / Wachs Wunder Butter	(R/RS)	0	1,50	0
Первомайська / Gama	(RS/R)	0,60	1,00	3,80
Gama / Первомайська	(R/RS)	2,16	1,00	0,80
Красноградська 5 / Feher orias	(RS/RS)	1,70	5,70	0,27
Feher orias / Красноградська 5	(RS/RS)	0,76	1,20	2,30
Feher orias / Універсальна 2	(RS/R)	-0,68	0,68	8,50
Універсальна 2 / Feher orias	(R/RS)	0,65	-0,70	1,30

Примітка. R – стійкий зразок, RS – середньостійкий зразок

Як свідчать результати досліджень, у F_1 гібридів квасолі виявлено різні типи фенотипового домінування ознаки стійкості до фузаріозних кореневих гнилей (від $h_r = -1,20$ до $h_r = 2,16$), тобто від депресії до наддомінування. Успадкування стійкості до фузаріозних кореневих гнилей за типом наддомінування спостерігалось у комбінаціях Gama / Первомайська і Красноградська 5 / Feher orias. У обернених комбінаціях за участю цих же батьківських форм успадкування стійкості відбувалося за типом часткового позитивного домінування. У комбінації Wachs Wunder Butter / Budai ріасі відмічена депресія стійкості до кореневих гнилей у гібридів першого покоління. У оберненій комбінації Budai ріасі / Wachs Wunder Butter значення h_r свідчило про проміжний характер успадкування даної ознаки. У комбінації Feher orias / Універсальна 2 спостерігали часткове від'ємне домінування ознаки, у оберненій же комбінації за участю цих батьків воно змінилося на часткове позитивне.

Чіткої закономірності в успадкуванні стійкості до фузаріозних кореневих гнилей гібридами F_1 , виходячи з цінності батьківських форм, не виявлено. Вірогідною причиною цього може бути неоднозначна детермінованість стійкості до різних видів збудників, що складають патогенний комплекс і викликають фузаріозні захворювання. При поєднанні в гібридних комбінаціях середньостійких та стійких сортів квасолі в більшості комбінацій в F_1 спостерігається покращення імунних властивостей потомства.

За ступенем фенотипового домінування чотири комбінації (Первомайська / Gama, Feher orias / Красноградська 5, Feher orias / Універсальна 2, Універсальна 2 / Feher orias) успадковували кількість бобів з рослини за типом наддомінування, Gama / Первомайська – часткового позитивного домінування, Wachs Wunder Butter / Budai ріасі, Budai ріасі / Wachs Wunder Butter і Красноградська 5 / Feher orias – за типом проміжного успадкування.

За ознакою продуктивності насіння з рослини у трьох гібридних комбінацій успадкування відбувалося за типом наддомінування (Budai ріасі / Wachs Wunder Butter, Красноградська 5 / Feher orias і Feher orias / Красноградська 5), у обернених комбінаціях за участю батьківських форм Gama і Первомайська і комбінації Feher orias / Універсальна 2 спостерігали часткове позитивне домінування, в комбінаціях Wachs Wunder Butter / Budai ріасі і Універсальна 2 / Feher orias успадкування даної ознаки відбувалося за типом часткового негативного домінування.

Таким чином, більшість гібридних комбінацій успадковують вищезгадані елементи структури урожаю за типом наддомінування. Слід виділити комбінацію Feher orias / Красноградська 5, гібриди F_1 якої перевищу-

вали значення батьківських форм як за кількістю бобів на рослині, так і за продуктивністю насіння з рослини. Виділили дві комбінації: Gama / Первомайська і Красноградська 5 / Feher orias, у яких наддомінування в успадкуванні стійкості до фузаріозу поєднується з частковим позитивним домінуванням обох елементів продуктивності у першій комбінації і проміжним успадкування кількості бобів на рослині і наддомінуванням продуктивності насіння з рослини у другій комбінації.

За характером розщеплень у популяціях F_2 гібридів квасолі виділялися генотипи з різною імунологічною реакцією на ураження збудниками фузаріозних корневих гнилей (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл F_2 гібридів квасолі за балами ураженості корневими гнилями фузаріозного типу, 2006 р.

№ п/п	Комбінації, батьківські форми	Всього рослин, шт	Розподіл рослин за балами ураженості, шт.				
			0	1	2	3	4
1	Wachs Wunder Buter / Budai piaci	99	29	15	45	10	-
2	Budai piaci / Wachs Wunder Butter	102	12	59	31	-	-
3	Первомайська / Gama	100	11	21	53	15	-
4	Gama / Первомайська	102	40	31	27	4	-
5	Красноградська 5 / Feher orias	100	8	37	36	14	5
6	Feher orias / Красноградська 5	100	-	34	39	24	3
7	Feher orias / Універсальна 2	126	-	46	48	32	-
8	Універсальна 2 / Feher orias	130	30	68	13	19	-

Найбільший розмах ураженості від 0 до 75 % (від 0 до 4 балів) відзначено у комбінації Красноградська 5 / Feher orias. Майже у всіх комбінаціях схрещувань (крім Feher orias / Універсальна 2 і Feher orias / Красноградська 5) виділяються форми імунні проти ураження корневими гнилями фузаріозного типу. Частка стійких рослин квасолі коливалася від 8 % у комбінації Красноградська 5 / Feher orias і до 39,2 % у комбінації Gama / Первомайська. Такий характер розподілу рослин F_2 за балами стійкості дозволив передбачити наявність складного полігенного контролю стійкості до

хвороби в прямих та обернених гібридних комбінаціях за участю зразків Wachs Wunder Butter і Budai piaci, Gama і Первомайська, Красноградська 5 і Feher orias, Універсальна 2 і Feher orias.

В науковій літературі недостатньо висвітлені питання щодо трансгресій ознаки стійкості до хвороб. Але існують факти появи більш стійких, ніж батьки, форм в результаті різної взаємодії генів стійкості при полігенном успадкуванні. Середні значення інтенсивності ураження фузаріозом кореневої системи гібридів та їх батьківських форм показали, що рослини гібридних комбінацій Первомайська / Gama, Красноградська 5 / Feher orias, Feher orias / Красноградська 5, Feher orias / Універсальна 2 були уражені збудниками фузаріозу в більшій мірі, ніж батьківські форми, дві комбінації Wachs Wunder Butter / Budai piaci і Універсальна 2 / Feher orias були за ураженістю на рівні середніх значень батьківських форм (табл. 3).

Таблиця 3
Ураженість фузаріозом батьківських форм і гібридів квасолі F₂, 2006 р.

Гібридна комбінація	Площа ураженої поверхні кореня, %			
	батьківська форма		середнє значення батьківських форм	гібрид
	♀	♂	P ₁ +P ₂ /2	F ₂
Wachs Wunder Butter / Budai piaci	22,5±1,51	12,28±0,80	17,39	17,93±1,53
Budai piaci / Wachs Wunder Butter	12,28±0,80	22,5±1,51	17,39	13,38±0,82
Первомайська / Gama	19,71±1,48	10±0	14,86	22,85±1,44
Gama / Первомайська	10±0	19,71±1,48	14,86	11,73±1,26
Красноградська 5 / Feher orias	19,15±1,16	23,23±2,48	21,19	23,45±1,86
Feher orias / Красноградська 5	23,23±2,48	19,15±1,16	21,19	27,40±1,73
Feher orias / Універсальна 2	20,70±1,82	11,05±0,59	15,88	25,87±1,39
Універсальна 2 / Feher orias	11,05±0,59	20,70±1,82	15,88	15,15±1,41

У комбінаціях Budai ріасі / Wachs Wunder Butter і Gama / Первомайська ураженість рослин F_2 була нижчою за ураженість батьківських форм. Інтенсивність ураження фузаріозом коренів квасоли по гібридних комбінаціях коливалася від 11,73 % у Gama / Первомайська до 27,40 % у Feher orias / Красноградська 5. Але, не зважаючи на те, що подальше підвищення ознаки стійкості у гібридів було проблематичним, оскільки рівень ознаки у батьківських форм був досить високим, у більшості гібридних комбінаціях незалежно від цінності вихідних форм і характеру успадкування ознаки в F_1 , виділялися імунні генотипи.

Створення генотипів, які поєднують стійкість до хвороб з іншими цінними господарськими ознаками дуже важлива і складна задача сьогоднішньої селекції. Нами продовжено вивчення гібридів другого покоління за окремими елементами структури урожаю. Оскільки ознаки, які проаналізовано у гібридів мають кількісну генетичну природу, є підстави розраховувати на виділення трансгресивних форм.

Коефіцієнти варіації за ознакою кількості бобів з рослини в гібридних комбінаціях коливалася в межах 13,8 % - 25,5 % (табл. 4). Високою мінливістю характеризувалася ознака у комбінаціях Wachs Wunder Butter / Budai ріасі ($V = 20,1$ %), Первомайська / Gama ($V = 25,5$ %), Gama / Первомайська ($V = 22,7$ %), Feher orias / Універсальна 2 ($V = 22,4$ %), Універсальна 2 / Feher orias ($V = 21,6$ %). Середньою варіацією за ознакою відрізнялися комбінації Budai ріасі / Wachs Wunder Butter, Красноградська 5 / Feher orias, Feher orias / Красноградська 5, коефіцієнти варіації яких склали відповідно 13,8 %, 16,5 % і 18,0 %.

Найбільш явна тенденція до збільшення показника кількості бобів з рослини виявлена у комбінації Первомайська / Gama і прямій та оберненій комбінаціях схрещування за участю зразків Feher orias і Універсальна 2. У цих гібридних комбінаціях виділялися трансгресивні форми, які перевищували кращі батьківські форми за даною ознакою. Так, в F_2 від схрещування зразків Первомайська / Gama ступінь трансгресії становив 23,3 % і частота 11,3 %. В прямій комбінації за участю Feher orias і Універсальна 2 ступінь і частота трансгресії були відповідно - 11,8 % і 9,4 % і у зворотній комбінації – 5,4 % і 7,8 %.

За ознакою продуктивності насіння з рослини у всіх гібридних комбінаціях, крім Wachs Wunder Butter / Budai ріасі і Універсальна 2 / Feher orias, виділялися форми, що виходили за крайні межі кращої за ознакою батьківської форми: від 6,5 % у комбінації Budai ріасі / Wachs Wunder Butter за найнижчої частоти трансгресії – 4,5 % до 20,3 % у Первомайська / Gama з частотою 20,0 % (табл. 5).

Таблиця 4

Коефіцієнт варіації (V), ступінь та частота трансгресії (Тс, Тч) кількості бобів з рослини гібридів F₂ квасолі, 2006 р.

Гібридна комбінація	Показник hp у гібридів F ₁	Кількість бобів на рослині, шт.				
		Max ♀♂	$\bar{x} \pm S_x$	V, %	Тс	Тч
Wachs Wunder Butter / Budai ріасі	0,28	33	19,37±0,38	20,1	-	-
Budai ріасі / Wachs Wunder Butter	0	33	23,48±0,35	13,8	-	-
Первомайська / Gama	3,8	30	23,13±0,66	25,5	23,3	11,3
Gama / Первомайська	0,8	30	20,33±0,49	22,7	-	-
Красноградська 5 / Feher orias	0,27	35	25,00±0,43	16,5	-	-
Feher orias / Красноградська5	2,3	35	21,25±0,40	18,0	-	-
Feher orias / Універсальна 2	8,5	32	23,35±0,53	22,4	11,8	9,4
Універсальна 2 / Feher orias	1,3	32	24,27±0,55	21,6	5,4	7,8

Гібриди F₂ комбінації Feher orias / Універсальна 2 перевищили кращу батьківську форму на 16,7 % з найвищою по дослідженню частотою трансгресії – 26,7 %. Коефіцієнти варіації ознаки коливалися в межах 16,1 % - 28,4 %. Мінливість ознаки була на середньому рівні в трьох комбінаціях - Wachs Wunder Butter / Budai ріасі, Gama / Первомайська і Універсальна 2 / Feher orias (відповідно V=16,1 %, 19,1 % та 19,1 %). В решті гібридних комбінацій мінливість ознаки продуктивність насіння з рослини була високою – V≥20 %.

З гібридного матеріалу F₂ нами виділено дві комбінації: Первомайська / Gama і Feher orias / Універсальна 2, в потомстві яких виділялися трансгресивні форми за обома ознаками (кількість бобів з рослини і продуктивність насіння з рослини). Трансгресивні форми виділялися в гібридних комбінаціях, у яких успадкування даних ознак в F₁ відбувалося за типом наддомінування або часткового позитивного домінування. В гібридних популяціях, в яких успадкування ознаки відбувалося за типом депресії або негативного домінування, позитивна трансгресія не проявлялась.

Таблиця 5

Коефіцієнт варіації (V), ступінь та частота трансгресії (Tc, Tч)
продуктивності насіння з рослини гібридів F₂ квасолі, 2006 р.

Гібридна комбінація	Показник hp у гібридів F ₁	Продуктивність насіння з рослини, г				
		Max ♀♂	$\bar{x} \pm S_x$	V, %	Tc	Tч
Wachs Wunder Butter / Budai piaci	-0,67	18,5	14,74±0,23	16,1	-	-
Budai piaci / Wachs Wunder Butter	1,5	18,5	11,7±0,36	28,4	6,5	4,5
Первомайська / Gama	1,0	24,5	19,92±0,50	22,2	20,3	20,0
Gama / Первомай- ська	1,0	24,5	20,07±0,41	19,1	16,9	21,3
Красноградська 5 / Feher orias	5,7	26,4	20,15±0,45	20,2	11,6	13,4
Feher orias / Красноградська5	1,2	26,4	20,64±0,49	22,5	9,7	13,5
Feher orias / Універсальна 2	0,68	25,4	20,78±0,56	24,6	16,7	26,7
Універсальна 2 / Feher orias	-0,7	25,4	20,49±0,44	19,1	-	-

Таким чином, нами встановлено складний характер успадкування ознаки стійкості до фузаріозних кореневих гнилей F₁ гібридами квасолі (від наддомінування до депресії ознаки), обумовлений мінливістю та нестабільністю патогенного комплексу збудників хвороби та їх способу життя. Виявлено, що успадкування окремих елементів продуктивності F₁ гібридами квасолі, а саме кількості бобів на рослині і продуктивності насіння з рослини, в більшості гібридних комбінацій відбуваються за типом наддомінування.

Встановлено наявність складного полігенного контролю стійкості до фузаріозних кореневих гнилей в F₂ прямих та обернених гібридних комбінацій за участю зразків Wachs Wunder Butter і Budai piaci, Gama і Первомайська, Красноградська 5 і Feher orias, Універсальна 2 і Feher orias. У більшості гібридних комбінацій виділялися імунні генотипи, тому можна проводити добори за вищезгаданою ознакою, починаючи з ранніх і в подальших поколіннях. Виділено дві гібридні комбінації: Первомайська / Gama і Feher orias / Універсальна 2, в потомст-

ві яких виділялися трансгресивні форми за кількістю бобів з рослини і продуктивністю насіння з рослини. Встановлено зв'язок між виділенням трансгресивних форм в F_2 і успадкуванням даних ознак в F_1 за типом наддомінування або часткового позитивного домінування.

Список використаних джерел

1. Федин М.А. Статистические методы генетического анализа / Федин М. А., Силис Д. Я., Смиряев А. В. – М.: Колос. – 1980. – 208 с.
2. Кириленко В. В. Ефективність створення вихідного селекційного матеріалу озимої м'якої пшениці з груповою стійкістю проти збудників хвороб у Лісостепу : автореф. дис. на соискание научной степени канд. с/х наук : 06.01.05. - селекция и семеноводство / В. В. Кириленко. – Київ, 2006. – 22 с.
3. Химия и биохимия бобовых растений / пер. с англ. К. С. Спектрова, под ред. М. Н. Запрометова. – М.: Агропромиздат, 1986. – 336 с.
4. Варлахов М. Д. Применение селекционно-генетических методов в оценке селекционного материала для селекции гороха : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : 06. 01. 05 «Селекція і насінництво» / М Д. Варлахов. – Ленинград, 1976. – 18 с.
5. Родин Е .А. Влияние крупности семян на урожай гороха / Е. А. Родин // Селекция и семеноводство. – 1971.– № 5. – С. 41–42.
6. Безуглий І. М. Створення вихідного матеріалу для селекції сортів гороху з детермінантним типом росту: дис...кандидата с.-г. наук : 06.01.05 / Ігор Миколайович Безуглий. – Х., 2004. – 128 с.
7. Методические указания по изучению коллекции зерновых бобовых культур : [методические указания]. – Л.: ВИР. – 1975. – 59 с.
8. Методические указания по изучению устойчивости зерновых бобовых культур к болезням : [методические указания]. – Л.: ВИР. – 1976. – 127 с.
9. Кобылянский В. Д. Рожь. Генетические основы селекции / В. Д. Кобылянский. – М. : Колос. – 1982. – 272 с.
10. Воскресенская Г.С. Трансгрессия признаков у гибридов *Brassica* и методика количественного учета этого явления / Г.С. Воскресенская, В. И. Шпота // Докл. ВАСХНИЛ. – 1967. – № 7. – С. 18-20.

Изложены результаты изучения наследования гибридами фасоли F_1 и F_2 устойчивости к фузариозным корневым гнилям, продуктивности растения и количества бобов на растении. Установлен сложный характер наследования признака устойчивости к фузариозу в F_1 и полигенный контроль в F_2 . Выявлена взаимосвязь между выделением трансгресивных форм по признакам количества бобов на

растении и продуктивности растения в F_2 и наследованием этих признаков в F_1 по типу сверхдоминирования или частичного позитивного доминирования.

The results on the study of inheritance of the resistance to *Fusarium* root rots by F_1 and F_2 hybrids of kidney beans, of plant productivity and pod number per plant are exposed. A complex character of the inheritance in the trait for resistance to fusarirose in F_1 and polygene control in F_2 is revealed. The relationship between the selection of transgressive forms for pod number per plant and plant productivity traits and the inheritance of these traits in F_1 by the type of overdominance or partial positive dominance is found.